

**Happy
New Year!**

УДК 378.147:37.013.74:001.891.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-12\(18\)-275-289](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-12(18)-275-289)

Басюк Наталія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0002-5964-6098>

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ІДЕЇ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ

Анотація. У статті розглядається становлення та розвиток ідеї наукової проблеми емоційного інтелекту у працях найвизначніших представників філософії епох Середньовіччя та Відродження. Ідея емоційного інтелекту, що з'явилась з початком виникнення людства й знайшла філософське осмислення у поглядах мислителів Античності у формі проблеми співвідношення розуму й чуттєвості в епоху Середньовіччя розвивається під впливом теологічних принципів. Для знаходження душевної рівноваги, гармонії між розумом та почуттями філософи тієї доби радили людям усі свої емоції та розум спрямувати до Бога. Емоції, пов'язані з земним існуванням людини, асоціювались з «низьким», тілесним, гріховним, а тому ігнорувались і засуджувались. Пропагувався аскетизм, позбавлений емоцій. Значна роль відводиться серцю як місцю духовного єднання людини з Богом. Проблема співвідношення розуму й чуттєвості як основна гносеологічна проблема збагачується екзистенційно-кордоцентричними та ірраціоналістичними мотивами. Завдання людського розуму полягає у спрямуванні людини на богопізнання, отримання Божої благодаті й приборкання пристрастей. У статті проаналізовано погляди К. Тертуліана, Августина Блаженного, П. Абеляра, Ф. Аквінського, І. Д. Скота, Г. Палами, К. Сієнської, Р. Бекона.

Проблема зв'язку розуму й емоцій в добу Відродження розвивається в межах філософської антропології. На її розв'язання справили значний вплив гуманістичні ідеї, природничо-науковий і дослідницький підходи до вивчення людини та її психіки, яких все частіше дотримуються видатні представники філософської думки цього періоду: Л. Валла, М. Кузанський, Е. Роттердамський, П. Помпонаці.

Happy New Year!

Б. Телезіо, Х. Л. Вівес, Х. Уарте, Л. да Вінчі. У їх роботах вказується на значимість емоційного в житті людини, однак утверджується віра в необмежені властивості людського розуму.

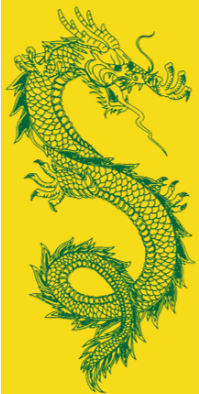
Ключові слова: емоційний інтелект; розум; пристрасті; чуттєве; філософ; Середньовіччя; Відродження.

Basiuk Nataliya Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary Education and Culture of Professional Language, Zhytomyr Ivan Franko State University, st. 40 Velyka Berdychivska St., Zhytomyr, 10008, tel.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0002-5964-6098>

HISTORICAL RETROSPECTIVE IDEAS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE PHILOSOPHICAL HERITAGE OF THE MIDDLE AGES AND THE RENAISSANCE

Abstract. The article examines the formation and development of the idea of the scientific problem of emotional intelligence in the works of the most prominent representatives of the philosophy of the Middle Ages and the Renaissance. The idea of emotional intelligence, which appeared at the beginning of the emergence of humanity and found a philosophical understanding in the views of thinkers of Antiquity in the form of the problem of the relationship between reason and sensuality in the Middle Ages, developed under the influence of theological principles. To find mental balance, harmony between mind and feelings, philosophers of that time advised people to direct all their emotions and mind to God. Emotions related to the earthly existence of man were associated with "low", carnal, sinful, and therefore were ignored and condemned. Asceticism devoid of emotions was promoted. A significant role is assigned to the heart as a place of spiritual union of a person with God. The problem of the relationship between mind and sensuality as the main epistemological problem is enriched by existential-cordocentric and irrational motives. The task of the human mind is to direct a person to the knowledge of God, receiving God's grace and taming passions. The article analyzes the views of C. Tertullian, Augustine the Blessed, P. Abelard, F. Aquinas, I. D. Scotus, G. Palama, K. Sienska, and R. Bacon.

The problem of the connection of mind and emotions during the Renaissance is developing within the framework of philosophical anthropology. Its solution was significantly influenced by humanistic ideas, natural-scientific and research approaches to the study of man and his

**Happy
New Year!**

psyche, which are increasingly followed by outstanding representatives of philosophical thought of this period: L. Valla, M. Kuzanskyi, E. Rotterdamskyi, P. Pomponazzi, B. Telezio, H. L. Vives, H. Huarte, L. da Vinci. Their works point to the importance of the emotional in a person's life, but affirm faith in the unlimited properties of the human mind.

Keywords: emotional intelligence; mind; passions; sensual; philosopher; Middle Ages; Renaissance.

Постановка проблеми. Становлення емоційного інтелекту як наукової категорії та його емпіричні дослідження розпочались у ХІХ ст. Однак ця проблема має не тільки сучасне звучання, але й глибоке історичне коріння. Роздуми про зв'язок між розумом та чуттєвістю ведуться на всіх етапах історії людства від початків його становлення.

Первісна людина з її синкретичним й емоційно-почуттєвим світобаченням змушена була щоденно протистояти незмірно складному, непередбаченому й часто ворожому світу й заради цього мобілізувати базові механізми своєї психіки (чуттєві уявлення, емоції, розум) у поєднанні з ритуальними й обрядовими символічними діями, магічними актами, міфами, танцями, табу. Поступово з розвитком суспільства втрачається синкретичність мислення первісної людини й принципової значущості набувають розум і чуттєвість як сутнісні складові її природи. У науковому дискурсі побутує думка, що в складні доісторичні часи саме емоційний інтелект, який проявлявся в здатності адаптуватися до навколишнього світу, здійснювати свідомий самоконтроль і саморегуляцію у спілкуванні з одноплемінниками й сусідніми племенами, допоміг архаїчній людині вижити.

Релігійно-міфологічний світогляд первісних людей змінюється зародженням філософської думки, котра намагається пояснити міфологічні уявлення про світ і людину, використовуючи принципово нові способи мислення: аргументацію, доказовість, логічне обґрунтування. Перші філософи роблять спроби пояснити таємниці дійсності, апелюючи до раціональності. Це підносить людське мислення, розум на вищий щабель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антична філософія, яку дослідники вважають прародителькою європейської філософії, подарувала світу плеяду мислителів, котрі розмірковували про природу та значення розумового і чуттєвого. Серед них давньогрецькі філософи: Фалес, Анаксимандр, Анаксимен, які вказали на зв'язок раціонального, емоційного й тілесного в людині; Геракліт Ефеський, котрий розмежував чуттєве й раціональне й увів поняття «логос» у значенні

Happy
New Year!

Всесвітнього розуму; представники Елейської школи (Ксенофан, Парменід, Зенон та ін.), які розглядали чуттєве й розумове як протилежні здібності людини у пізнанні світу й істини; Піфагор, який звернув увагу на вплив думок на емоційний стан людини; Демокріт, який вказав на необхідність розуму здійснювати контроль над пристрастями й емоціями; Анаксагор з його концепцією Нусу (розуму); Сократ з ідеєю самопізнання, яке допомагає розуму владарювати над пристрастями; Платон, який був переконаний у верховенстві розуму над емоціями; Арістотель, котрий розробив практичні вказівки щодо розвитку в собі самовладання, та інші мислителі. Таким чином, у надрах античної філософії зароджуються перші протонаукові уявлення про емоційний інтелект як співвідношення розуму й чуттєвості і формується тенденція до поступового звеличення й піднесення сили розуму як вищої здатності людини.

Історико-філософський аналіз як метод наукового пізнання дозволить нам осмислити, як змінювались уявлення філософів про зв'язок розуму й чуттєвості у розрізі історичного становлення наукових знань про емоційний інтелект.

Мета – проаналізувати погляди філософів доби Середньовіччя та Відродження на проблему співвідношення розуму й чуттєвості як передумову ідеї емоційного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Благодатним ґрунтом, на якому визрівають майбутні наукові паростки емоційного інтелекту, є філософська спадщина епохи Середньовіччя (V – XV ст.). Середньовічна філософська думка будується на античних традиціях і поєднує в собі античний раціоналізм та християнське віровчення. Центральною філософською концепцією цієї доби є теоцентризм, в основі якого – розуміння Бога як початку всього сущого, центру світобудови. Людина ж розглядається як вінець божого творіння, тілесна й духовна істота, яка має спокутувати первородний гріх людства через каяття, уподібнення й служіння Богу. Мета людського життя – відновити втрачену гармонію з Богом. Ставши на захист інтересів релігії, середньовічна філософія спрямовує свої зусилля на те, щоб донести віруючим релігійні догми, використовуючи потрібні аргументи й логічні докази. Якщо античні мислителі у філософських пошуках відповіді на запитання задіювали розум, що спирався на докази й логіку, практичні вміння й теоретичні знання, то апологети Середньовіччя насаджували інший спосіб – отримання знань від Бога, тобто віру.

У загальному розумінні «вірити» - означає «припустити», прийняти за правду ті знання, які ґрунтуються на чужому свідостві.

**Happy
New Year!**

Християнська віра означає прийняти за правду представлені на основі свідчення Бога знання, що є надприродними, виходять за межі людського розуму і недоступні людським почуттям й емпіричній перевірці. Тобто, розумом зрозуміти ці речі не можна. Можна її тільки прийняти на основі віри. Роль волі полягає в тому, щоб спонукати людський розум признати це за правду. Філософи-апологети вимагали приймати християнські догми з повною довірою, без вагань, заперечень і суджень, без залучення розуму. В їх ученнях проголошувався примат віри над розумом, знання підмінялися релігією. У те, що не можна зрозуміти, потрібно вірити. При цьому ключовою постає ідея духовності: філософи-богослови прагнуть розібратися в духовній сфері людини (душа, дух, розумна душа, воля).

Серед «отців церкви» періоду патристики (II – VII ст.) найвидатнішою постаттю був Квінт Тертулліан (160 – 220), який був противником зв'язку віри з розумом. Він переконував, що знання, отримані розумом, є безкорисними, оскільки істину людський розум пізнати не здатен. Проте це не означає, що розум не потрібний. Він потрібен для пошуку істини, але зупиняється в тому місці, звідки починається віра. Те, що розуму не під силу, можна досягнути за допомогою віри – вищої інтуїції, одкровення. Віра, прийняття Одкровення здійснюється без участі розуму, вона залучає серце. Як бачимо, теолог визнає наявність ірраціонального в людині.

Питання співвідношення віри, розуму й волі стоїть у центрі філософської проблематики Аврелія Августина, або, як його ще називають, Августина Блаженного (354 – 430). Його вчення є синтезом релігії й філософського ірраціоналізму. Будучи християнським богословом, він вважав, що для пізнання Бога розуму замало. Богопізнання, або пізнання абсолютної істини, не може бути тільки теоретичним. «У справі богопізнання повинен брати участь не тільки розум людини, а й вся людина, включаючи її уяву, волю, почуття, відкрите серце» [5, с. 93]. Віра є тим рушієм, що спрямовує людину у пошуках Бога. Віра і розум взаємодоповнюють один одного, адже людина може прийти до Бога як через розум, так і через Божу Благодать – особливу енергію, якою Творець впливає на людину і призводить до змін у її природі. Однак верхівку тріади «віра – розум – воля» посідає воля, що дарується людині Богом. Свобода волі полягає у можливості зробити вибір: жити за плоттю або за духом. Маючи тілесну природу і плотські помисли, людина, переконаний Августин, обирає перший шлях, що неминуче веде її до гріха. Людська воля слабка. Людина обирає не те, що знає, а те, чого бажає. Філософ наголошує, що

Happy
New Year!

людський розум пасивний, тоді як воля – активна, дієва. Що стосується чуттєвості людини, Августин переконаний, що почуття треба відкинути, так як вони ведуть до спокуси, збуджують тілесні бажання і прагнення піднятися над духовними благами. Але основна негативна ознака емоцій – це те, що вони відволікають душу від Бога. Розум потрібен для того, щоб зануритись у себе, пізнати себе і знайти шляхи возз'єднання з Всевишнім. Такими шляхами релігія називає щирю молитву, осяяння, екстаз, причастя. Надаючи перевагу волі над розумом, філософ-богослов відходить від античного інтелектуалізму й вказує на владу ірраціональних сил душі над розумом.

Французький філософ-богослов, найзначніший представник періоду схоластичної філософії П'єр Абеляр (1079 – 1142) критикував авторитетів церкви за безумовну істинність положень віри, вказуючи на розбіжності й неузгодженості у текстах духовенства. На його глибоке переконання, в основі віри – розумне тлумачення й обґрунтування біблійних творів. Він вважав, що віра ґрунтується не на сліпому й беззаперечному прийнятті християнських доктрин, а на їх раціональному й критичному осмисленні. Християни мають вдумливо аналізувати церковні вчення, зберігаючи правильну віру. У цьому їм допоможе власний розум, власна логіка і вміння розмірковувати. Основним засобом пошуку істини П'єр Абеляр вважав сумнів, який, на його думку, є логічним початком будь-якого знання. «Не вірити, щоб розуміти, а розуміти, щоб вірити» [3, с. 202] – відомий вислів філософа. У своїх лекціях слухачам Паризького університету він доводив пріоритет розуму над вірою і прославляв світські знання.

В етичній концепції П'єр Абеляр виділяє поняття гріха, совісті і милосердя. На його думку, гріх – це слабкість людської волі. Він проявляється як згода волі з порочними бажаннями людини. Розум погоджується або заперечує порочні й добродесні стремління волі. Звідси випливає, що гріх – це справа розуму. Діючи за Божими законами, людина спрямовується до Бога; діючи усупереч їм – здійснює гріх, зневажає Бога. Роздуми філософа над питанням, що є гріх, приводять його до висновку, що вчинок людини залежить від її намірів. Воля у поєднанні з розумом дає згоду на здійснення хорошого чи поганого вчинку. Основу моральності людини становить совість, яка розцінюється мислителем як переживання людиною згоди чи незгоди вчинку або бездіяльності. Здійснений з міркувань совісті вчинок не є гріховним. Відповідно до таких думок, життя людини не визначається долею, фатумом, Богом, а людина сама несе повну моральну відповідальність за свої вчинки. Поняття милосердя («caritas») П'єр

**Happy
New Year!**

Абеляр розуміє одночасно як стан людської душі і як головну її чесноту. Милосердя у розумінні філософа – це любов до Бога заради блага власного, оточуючих і самого Бога. Здійснення милосердних діянь уберігає людину від гріха.

Найбільш значний вплив на становлення релігійно-філософської думки часів середньовічної схоластики зробив італійський філософ-схоласт Фома Аквінський (1225 – 1275). Він розділив знання на два види: природні (філософські, наукові) і надприродні (через релігійну віру), що призвело до поділу сфер впливу між наукою і теологією. Філософія, тобто наука, пояснює істини, доступні людському розуму; теологія – істини, що базуються на Одкровенні. Як і його попередники, Фома Аквінський переконаний, що віра вище розуму, оскільки вона відкриває істини, які розуму не доступні. Тому філософія має стати «служницею теології» [7], щоб за допомогою логічних доказів розуму допомогти вірянину краще зрозуміти християнські догми і зміцнити його віру. Розум може помилятися, тоді як віра – ніколи. Віра дарує людині Божу благодать, дозволяє пізнати Божу любов, Божественне світло і життя, зцілює від гріхів. Між розумом і вірою немає суперечностей, вони живуть в гармонії, бо служать одній меті – привести людину до Бога.

Людська душа, на думку Фоми Аквінського, має дві основні здібності – інтелект і волю. Інтелектуальна здатність людини поділяється на активний і пасивний інтелект. Перший вид ґрунтується на інтуїції і означає здатність створювати судження на основі образів, абстрагованих від почуттів. Він «черпає силу від світла вищого розуму» [10, с. 61]. Другий вид проявляється у здатності робити судження, що ґрунтуються на чуттєвих образах. Пристрасті філософ розглядав як найбільш сильні пориви людського бажання й порухи чутливості і вважав, що вони викликають у людини або хтивість (любов-ненависть, бажання-відразу, радість-скорбота), або роздратування (гнів, запальність). Якщо сильні пристрасті беруть гору над діями і розумом людини, підкоряють її, це надає негативного морального значення її поведінці і навіть може знищити людину. Тому філософ говорить про те, що потрібно зрозуміти природу пристрастей. Моральна оцінка пристрастей залежить від того, чи підпорядковуються вони розуму і волі. Пристрасті спрямовують людину до добродійних вчинків, якщо вони «продиктовані волею, або тому, що воля не забороняє» [1]. Тому тут головувати має воля. «Досконалість добра морального або людського вимагає, щоб розум керував пристрастями» [1, с. 24]. «Вічний божественний закон світу і природи, закон розуму має

Happy
New Year!

завданням облаштування і впорядкування чуттєвості, афектів і пристрастей в напрямку до мети розуму» [2, с. 151]. Звідси випливає, що у людини головним над пристрастями виступає все-таки індивідуальний розум.

Шотландський філософ і теолог Іоан Дунс Скот (1266 – 1308) розглядає розум як інтелектуальну здібність душі. Процес пізнання розуміється ним як рух від чуттєвого сприйняття одичної речі, що здійснюється органами чуття, до інтелектуального осягнення її сутності. У скотівській доктрині розрізняють інтуїтивні знання, що виникають як результат взаємодії розуму з конкретною річчю тут і тепер, і абстрактні знання, отримані як знання про сутність речей. Людський розум, порівняно з Божим, є недосконалим, тому що він обтяжений первородним гріхом. Йому залишається тільки приймати ті знання про Бога, які дає йому теологія. У питанні співвідношення розуму і волі пріоритет надається волі.

У центрі вчення візантійського філософа й богослова Григорія Палами (1296 – 1359) – проблема пристрастей. Він називає їх проти-природним станом людини, тому що вони заважають їй зосередитись на духовності й відчуті благодать. Пристрасті він сприймає як хворобу волі, що лишає людину свободи дій та думок і перетворює в раба. Вони живуть у серці. Щоб позбутися їх, радить праведник, потрібно зосередити у серці розум. На шляху визволення від пристрасної одержимості і досягнення внутрішнього душевного спокою він пропонує здійснити наступні кроки: 1) тиша й усамітнення; 2) безперервна умиротворена й сердечна молитва, що дозволить поєднатися з Богом.

Закликаючи до аскетичного способу життя, християнська мислителька і політична діячка Катерина Сієнська (1347 – 1380) виступала категорично проти земних почуттів людини, називаючи їх «низькими» і гріховними. Вона закликала молодих дівчат прийняти чернечий постриг, зректися земних радощів, кохання заради любові до Бога. З усіх почуттів нею визнавалися тільки ті, що спрямовані до Господа. У своїх зверненнях до нього проповідниця вживає термін «серце», яке в її розумінні є не лише фізичним органом, а духовним місцем глибокого особистого єднання з Богом.

Ім'я англійського філософа, натураліста й теолога Роджера Бекона (1210 – 1294) пов'язане з його позицією щодо необхідності реформування науки і церкви. Він переконував, що світська наука і теологія розв'язують різні завдання: наука займається вивченням реальних речей; релігія спрямовується на пізнання таїнства надприродного. Тому вони мають існувати відокремлено, кожна сама по

**Happy
New Year!**

собі. На думку філософа, існує три способи пізнання істини: авторитет (віра), розум (роздуми) і досвід. Віра підтримується розумом. Підґрунтям віри і розуму є досвід, який, за Роджером Беконом, буває двох видів – зовнішній (природничі науки) і внутрішній («благодать віри і божественне натхнення» [4, с. 208]). Зовнішній досвід, що дає людині справжні знання про світ, набувається на основі результатів спостережень і дослідів через органи чуття. Філософ закликав до емпіричного вивчення оточуючого світу, відкинувши сліпе слідування церковним авторитетам.

Таким чином, пранаукові уявлення про емоційний інтелект, зародившись у попередні історичні періоди, в епоху Середньовіччя розвиваються в руслі традиційної для її релігійно-філософської думки проблеми співвідношення віри, розуму і волі. Когнітивна й емоційна складові людської психіки розглядаються крізь призму християнського вчення, згідно якого людина водночас і духовна, і тілесна істота з притаманною їй душею. «Місцеперебуванням» душі є серце як духовно-чуттєва сутність людини, її духовне начало, яке фокусує у собі вищі духовно-релігійні почуття. Трансцендентний Бог пізнається тільки серцем. Середньовічна людина більше довіряє догматичним установкам і містичним провидінням, ніж логічним міркуванням. Людська чуттєвість, емоційність асоціювались з нижчим, тілесним, плотським, а отже – гріховним. Визнавались лише емоції та почуття, пов'язані з беззастережним служінням Богу. Проголошувався пріоритет віри над розумом і розуму над почуттями. Істотний позитивний вплив на формування ідеї емоційного інтелекту справили раціоналістичні та емпіричні тенденції в теорії пізнання.

Ідею емоційного інтелекту продовжують розвивати представники філософської думки наступної історичної епохи – епохи Відродження (XIV – XVII ст.). До її характерних рис можна віднести подолання диктатури і деспотії церкви, відновлення античних традицій, індивідуалізм, гуманізм, світську культуру, розвиток науки, зародження буржуазних відносин. У центр світобудови ставляться не Бог і віра, а людина та знання. Своєрідність доби Відродження визначається докорінним переломом у поглядах на людину. У філософських антропоцентричних і гуманістичних сентенціях цього часу людина розглядається як земна істота, що наділена розумом і безсмертною душею, божественними пізнавальними і творчими можливостями, з правом на щастя і вільний вияв природних людських почуттів і здібностей. Людина з її земними прагненнями й устремліннями стає найвищою цінністю. Тому основне спрямування філософських пошуків – пізнання людини.

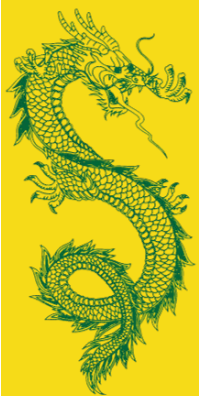

Happy
New Year!

Людина розглядається як природна істота, не створена Всевишнім за його образом та подобою і не гріховна за своєю сутністю. «Рівна» Богові, вона має подібний до Божого розум. Отримавши з Божої ласки свободу, є творцем власного життя і долі, результатом власних зусиль. Вона може формувати себе в бажаному образі. Від її розумових здібностей, моральних якостей, активної життєвої позиції залежить успіх і всі практичні вигоди. Її сила – в розумі. Потенційні можливості розуму здатні зробити її життя змістовним, багатограним, наповнити його земними радощами. Тому у філософських творах важлива роль відводиться людському розуму. Йому присвячують свої трактати, звеличуючи, філософи-гуманісти Данте Аліг'єрі (1265 – 1321), Франческо Петрарка (1304 – 1374), Лоренцо Валла (1407 – 1457), Марсиліо Фічіно (1433 – 1499), Джовано Піко делла Мірандола (1463 – 1494), П'єтро Помпонаці (1462 – 1525), Мішель де Монтень (1533 – 1592) та інші.

Нове розуміння людини, її призначення, визнання самоцінності позначається на новій інтерпретації етичних категорій і моральних цінностей. Так, італійський філософ-гуманіст Лоренцо Валла (1407 – 1457), звертаючись до ідей Епікура й епатуючи цим католицьку свідомість, у трактаті «Про насолоду» обстоює насолоду як найвище благо. У його розумінні насолода – природна властивість людини, пов'язана з задоволенням душі і тіла. Насолода, пише він, це те блаженство, що душа відчуває у раю. Вагома роль тут відводиться емоційному, відчуттям і пристрастям, які дають можливість її відчути. Прагнути до чуттєвих насолод, матеріальних і духовних благ закладено в людині природою. Власне життя і власне благо для людини завжди буде ціннішим, ніж життя інших людей. Тому, підкоряючись інстинкту самозбереження і намагаючись отримати блага, людина здатна діяти згідно принципів вигоди і розрахунку. Прагнення до насолоди змушує людину чинити добрі або злі вчинки, керуватися особистими корисливими інтересами чи інтересами оточуючих. А це вже є рішенням розуму. Таким чином, Лоренцо Валла, відштовхуючись від понять «насолода», «особисте благо», що пов'язані з дотриманням способу життя, вільного від душевних переживань, небезпеки, тривоги і турбот, приходять до поняття «суспільного блага», джерелом якого є любов інших людей і Бога.

Гносеологічна проблема співвідношення раціонального і чуттєвого у працях найвизначнішого мислителя-гуманіста XV ст. Миколи Кузанського (1401 – 1464) має екзистенційне підґрунтя. Процес пізнання, на його думку, розпочинається з чуттєвості й охоплює

**Happy
New Year!**

розсудок (здатність до раціонального осмислення й логічного обґрунтування), розум (спрямовує на досягнення абсолютного, нескінченного, божественного), інтуїцію (здатність до духовного пізнання). Як бачимо, відчуття й розсудок розглядаються як нижчі форми мислення пізнавати земне, відносне, кінцеве, тоді як розум та інтуїція, пов'язані з богопізнанням, відносяться до вищих. Щось подібне знаходимо у Джордано Бруно (1548 – 1600). Тільки у нього замість «інтуїції» «дух». За твердженням Миколи Кузанського, у людини, крім чуттєвості та розуму, є ще глузд, який об'єднує їх. Ієрархія тріади така: почуття – глузд – розум. Розум займає найвищу позицію: в його підпорядкуванні знаходяться почуття, тобто чуттєва природа людини, і глузд. Однак його завдання цим не обмежуються. Найголовніше завдання розуму – встановити контакт з Богом. Орієнтирами на цьому шляху виступають моральні закони, совість, людяність. Як приклад людяності і самопожертви, філософ наводить життя й суспільне служіння Ісуса Христа.

У своїх творах голландський філософ-гуманіст і богослов Еразм Роттердамський (1466 – 1536) вказує на протиборство розуму і пристрастей. У праці «Похвала Глупоті» він згадує дві найголовніші людські пристрасті, називаючи їх «нечистою силою», «несамовитими тиранами» за їх владу над людиною, – гнів і хтивість. «Глупота тримається на пристрастях, а мудрість – на розумі», – пише філософ [9, с. 39]. Породжена пристрастями, глупота веде до людських нещастів і бід: в'язниці, ганьби, зради, наклепу, обману, лихослів'я, хитрощів тощо. Вона могутніша мудрості, оскільки умовою її виникнення є сфера чуттєвості, яка охоплює все тіло людини, тоді як розум зосереджений тільки в голові. Людину, керовану пристрастями, філософ порівнює з бунтівною державою, в якій вирішальне слово має цар; «обов'язки царя виконує розум» [6]. На необхідність дослухатися до розуму мислитель вказує у діалогах твору «Домашні бесіди»: «Хай твоїм порадиником буде не пристрасть, а розум. Що підкаже пристрасть, те скороминуще, що порадить розум, у такому виборі ніколи не шкодуватимеш» [9, с. 140]. Відсутність гармонії між розумом і пристрастями приносить душевні муки не тільки окремій людині. Війна як уособлення глупоти в найвищій мірі забезпечує деморалізуючу, руйнівну дію суспільствам і державам. Тільки милосердям можна врятувати світ від воєн і розбрату. Шлях до розвитку розумових здібностей мислитель вбачав у вихованні, під час якого дитина отримує моральні знання, а вихований розум вчиться стримувати пристрасті й почуття.

Happy
New Year!

Італійський філософ П'єтро Помпонаці (1462 – 1525) переконував, що істина знаходиться в раціональному пізнанні, основою якого є відчуття. Розмірковуючи про природу розумної душі та її безсмертя, він приходить до висновку, що душа матеріальна і смертна. Однак це не заперечує принципів християнської етики. Філософ пише: «З того, що душа смертна, зовсім не слідує, що треба заперечувати чесноти і прагнути тільки до насолод, хіба що хтось не віддасть перевагу тваринному існуванню людському, чи стати божевільним, над тим, щоб бути розумною і розуміючою людиною» [8]. Переважна більшість людей (в основному простий люд) не здатні керувати своїми пристрастями й бажаннями, охоплені почуттям страху, тому вони мають дотримуватися релігійних настанов та думати про потойбічну розплату. Що стосується розуму як частини душі, мислитель стверджує, що індивідуальний розум (споглядальний практичний, дієвий) має тілесну природу і зникає разом зі смертю тіла. Відповідно, мозок, помираючи, втрачає свої мислительні функції. Учений вказав на залежність психічних явищ від мозку і нервової системи. Ці думки заклали наукове підґрунтя до природничого вивчення людського організму і його психічних функцій.

Ранні коріння емоційного інтелекту можна простежити в теорії афектів, яка набула поширення в Європі наприкінці пізнього Відродження. Згідно їй, теорія, музика, танці, поезія, театр та інші художні засоби здатні викликати у людини афекти – певні «фіксовані» емоційні стани. Власне бачення теорії афектів запропонував італійський філософ Бернардіно Телезіо (1508 – 1588). Будучи прихильником природничо-наукового й дослідницького підходу до вивчення людини та її психіки, в основу своєї концепції він поклав принцип гомеостазу, який ґрунтується на природних законах самозбереження. Так як розум і почуття є певним станом матерії, то розумова діяльність та емоційна інтенсивність людини також залежать від цих законів. Якщо душа сповнена прагненням до самозбереження – виникають позитивні емоції, якщо ні – негативні.

Іспанського філософа-гуманіста і педагога Хуана Луїса Вівеса (1492 – 1540) також цікавили закономірності процесу пізнання. Першим етапом у пізнанні він вважав чуттєве сприйняття навколишнього світу за допомогою слуху, зору та інших органів чуття. Дані чуттєвого досвіду через уяву слідує до розуму, який здійснює їх узагальнення й логічний перехід від простого до складного, від часткового до загального. Утворюються поняття, з якими вже працює інтелект. Таким чином, первинними формами психічного є, на його думку, відчуття й

**Happy
New Year!**

почуття (емоції), які здатні перетворюватись у складніші психічні структури під впливом асоціацій. Педагогам мислитель радив першочергову увагу приділяти інтелектуальному розвитку і вихованню розуму у дітей. Розпочинати цей процес слід з пізнання природи шляхом спостережень та експерименту.

Відповідно до загальноприйнятої на той час думки про людину як тілесно-душевну єдність і слідуючи традиціям ортодоксальної церкви, Хуан Луїс Вівес виділяв у людській душі дві складові – розум і пристрасті, визнаючи вищість розуму. Пристрасті, на його думку, призводять до гріха. Задля подолання негативних пристрастей їх варто не придушувати чи стримувати силами розуму, а витіснити іншими, сильнішими пристрастями. До речі, філософ одним із перших охарактеризував емоційні стани й емоційні реакції за ступенем інтенсивності (легкі, середні, сильні), за тривалістю (короткочасні, тривалі), за якістю (приємні/позитивні – неприємні/негативні).

Іспанський філософ-матеріаліст і лікар Хуан Уарте (1530 – 1592) досліджував індивідуальні відмінності в здібностях людей. Він вважав, що кожна професія і кожна сфера діяльності вимагають певних здібностей. Для того, щоб досягнути професійної успішності в майбутньому, варто виявити закладені природою здібності ще в ранньому віці і розвивати їх. У книзі «Дослідження здібностей до наук» він описує три такі здібності: уяву (фантазію), пам'ять, інтелект. Ця ідея філософа містила раціональне зерно, однак в аналізі здібностей автор вказує на їх зв'язок з зовнішніми тілесними ознаками людей, такими, як, скажімо, особливості сміху, жорсткість волосся тощо. З позицій сучасної науки такі погляди видаються наївними.

Мистецьке трактування проблеми зв'язку раціонального й чуттєвого запропонував у своїх працях геніальний митець, дослідник і винахідник Леонардо да Вінчі (1452 – 1519). Втілюючи в кожен свій твір головні цінності епохи Відродження – інтелект, красу, гармонію, він прагнув передати душу, характер, темперамент, індивідуальність людини і її багатий емоційний світ. У його полотнах прослідковується бажання через пози, жести, вирази обличчя образів, через художні засоби (колір, форму) та композиційну побудову передати глибокі душевні рухи – людські емоції. Для того, щоб зображене на малюнках виглядало реалістично, художник досліджував й експериментував. На його думку, живопис є науковим дослідженням і має ґрунтуватися на об'єктивних, реальних законах природи. Тому він експериментальним шляхом шукав доказів існування душі у людському тілі: проводив анатомічні розтини, розробляв методи анатомічного дослідження, вивчав будову мозку;

Happy
New Year!

серця та інших органів, вивчав біомеханіку рухів, намагався зрозуміти, як побудоване мислення людини. На основі отриманих даних учений встановив зв'язок між емоційно-психічними процесами і нервово-м'язовим апаратом. Він був переконаний, що мистецтво повинно служити науці.

Висновки. Таким чином, ідея емоційного інтелекту, знайшовши втілення в проблемі співвідношення розумного й чуттєвого і пройшовши етапи становлення в період Античності, набула більш окреслених рис в добу Середньовіччя й Відродження. Міцний фундамент для неї заклали гносеологія, екзистенційно-кордоцентричні мотиви теологічного ірраціоналізму, теологічний раціоналізм середньовічної філософії, антропологічна проблематика та природниче вивчення людини і її психічних властивостей, які все впевненіше заявляли про себе в епоху Відродження.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в історико-філософському аналізі ідеї емоційного інтелекту у філософській спадщині вчених епохи Нового часу та Просвітництва.

Література:

1. Аквинский Ф. Сумма теологии. Часть II-I. Вопросы 1-48. Киев: Ника-Центр. 2006. 573 с.
2. Войнаровська Л.І. Релігійно-ціннісний аналіз підприємницько-ринкової діяльності: історико-філософський контекст. *Філософські обрії*. 2011. № 26. С. 150 – 162.
3. Волинка Г.І., Гусев В.І., Мозгова Н.Г. та ін. Історія філософії в її зв'язку з освітою : підручник / за ред. Г. І. Волинки. Київ : Каравела, 2012. 480 с.
4. Історія філософії : підручник / Ярошовець В.І., Бичко І.В., Бугров В.А. та ін.; за ред. В.І. Ярошовця. Київ : Вид-во ПАРАПАН, 2002. 774 с.
5. Кирюшко М. Ірраціоналістичні основи ідеології релігійно-політичних рухів сучасності // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011. № 5. С. 87 – 102.
6. Климов В. Скептицизм й інакшесудання Еразма Роттердамського в інтерпретації проблеми співвідношення знання та віри. Режим доступу: http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/44362/2011_59_1.pdf?sequence=1
7. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія : мислителі, ідеї, концепції : підручник. Київ : Книга, 2005. 528 с.
8. Пономаренко В.В. Філософські погляди П'єтро Помпонаці на душу та мораль в контексті сучасності. *Філософія*. 2019. Вип. 40 (53). С. 184 – 191.
9. Роттердамський Е. Похвала глупоті. Домашні бесіди / перекл. з латини В. Литвинова, Й. Кобова. Київ : Вид-во «Основи», 1993. 319 с.
10. Стратій Я. Концепція інтелектуального пізнання у філософських курсах Києво-Могилянської академії (схоластичний контекст). *Sententiae*. 2016. № 2. С. 57-81. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/senten_2016_2_6

Happy
New Year!

References:

1. Akvynskyi, F. (2006). Summa teolohyy [Sum of Theology] (part II-I). Kyev: Nyka-Tsentr [in Ukrainian].
2. Voinarovska, L.I. (2011). Relihiino-tsinnisnyi analiz pidpriemnytsko-rynkovoi diialnosti: istoriko-filosofskyi kontekst [Religious and value analysis of entrepreneurial and market activity: historical and philosophical context]. *Filosofski obrii – Philosophical horizons*, 26, 150 – 162 [in Ukrainian].
3. Volynka, H. I. (Eds.) (2012). Istoriia filosofii v yii zviazku z osvitoiu [The history of philosophy in its connection with education]. Kyiv: Karavela, 2012 [in Ukrainian].
4. Iaroshovets, V.I., Bychko, I.V., Buhrov, V.A. et al. (2002). Istoriia filosofii [History of philosophy]. Kyiv: Vyd-vo PARAPAN [in Ukrainian].
5. Kyriushko, M. (2011). Irratsionalistychni osnovy ideologii relihiino-politychnykh rukhiv suchasnosti [Irrationalist foundations of the ideology of modern religious and political movements]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras NAS of Ukraine*, 5, 87 – 102 [in Ukrainian].
6. Klymov, V. (n.d.). Skeptytsyzm y inakshedumannia Erazma Rotterdamskoho v interpretatsii problemy spivvidnoshennia znannia ta viry [Skepticism and dissent of Erasmus of Rotterdam in the interpretation of the problem of the relationship between knowledge and faith]. Retrieved from: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/44362/2011_59_1.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].
7. Kremen, V.H., Ilin, V.V. (2005). Filosofiiia : myslyteli, idei, kontseptsii [Philosophy: thinkers, ideas, concepts]. Kyiv: Knyha [in Ukrainian].
8. Ponomarenko, V.V. (2019). Filosofski pohliady Pietro Pomponatsti na dushu ta moral v konteksti suchasnosti [Philosophical views of Pietro Pomponazzi on the soul and morality in the context of modernity]. *Filosofiiia – Philosophy*, issue 40 (53), 184 – 191 [in Ukrainian].
9. Rotterdamskyi, E. (1993). Pokhvala hlupoti. Domashni besidy [Praise of stupidity. Home conversations]. (V. Lytvynova, Y. Kobova, Trans). Kyiv: Vyd-vo «Osnovy» [in Ukrainian].
10. Stratii, Y. (2016). Kontseptsiia intelektualnoho piznannia u filosofskykh kursakh Kyievo-Mohylianskoii akademii (skholastychnyi kontekst) [The concept of intellectual cognition in the philosophy courses of the Kyiv-Mohyla Academy (scholastic context)]. *Sententiae – Opinions*, 2, 57-81. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/senten_2016_2_6 [in Ukrainian].

